

**PROFESA MANDLA MAKHANYA, HLOGO LE
MOTLATŠAMOKHANSELIRI (VC)
YUNIBESITHI YA AFRIKA BORWA
KAMOGELO LE DIPOLEDIŠANO TŠA BOETAPELE TŠA MAANO A
KGOPOLO YA THUTO YA GODIMO YA AFRIKA BORWA KA GA
THUTO YA GODIMO**

*Kgaogano motheong wa piramiti – (ka gare) e phutholla
kgakantšhano*

**Holo ya Mediro, Lebato la 4, Moago wa Kgorong, Khamphase ya
Muckleneuk**

03 Desemere 2019

Re a leboga: Moswaramarapo, Mohumagadi Sedzani Musundwa

- Morena Phillip Ntsimane, Modulasetulo: Taolo ya Dikotsi – Komiti ya Khansele ya Taolo ya Dikotsi tša Kgwebo le Tlhakišo (AERMCoC), Unisa
- Profesa Khehla Ndlovu, Motlatšahlogo (VP): Ditirelo tša Maano le Dikotsi
- Mohumagadi Zipphora Mamobolo, Molaodimogolophethiši (ED): Kgoro ya Dikotsi le Kwano
- Maloko a bolaodi bjo bo katološitšwego

- Mohumagadi Nomathamsanqa Ashom, Molaodimogolo: Tiišeletšo – Ngubane and Co.
- Mohumagadi Busani Maluleke, Mohlankedimogolophethiši (CEO): African Bank ye Mpsha
- Morena Christopher Palm, Moeletšimogolo wa Dikotsi: IRMSAE
- Morena Linda Khumalo, Mothomi wa SafeCyberLife: Tirelo ya Thuto
- Diboledikgolo tša rena: Mohumagadi Shamila Batohi le Prof Mervyn King
- Mosepediši wa Poledišano ya Bakgathatema ba rena, Mohumagadi Olga Granova-Mooi: Hlogo ya Tlhakišo ya ka Gare, Yunibesithi ya Pretoria, le bakgathatema tša rena:
 - Profesa Ahmed Bawa, CEO: Diyunibesithi tša Afrika Borwa
 - Profesa Adam Habib, VC: Yunibesithi ya Witwatersrand
 - Profesa Jonathan Foster Pedley, Tini: Sekolo sa Kgwebo sa Henley
 - Ngaka Somadoda Fikeni, Unisa
- Mohumagadi Tsholofelo Duba
- Mohumagadi Daphney Twala, Sereti: Lekgotla la Bosetšhaba la Batho ba go Phela ka Bogolofadi (NCPD)
- Sehlopha sa Setšo sa Tau Tša Koma
- Babini ba Dikamopotšu ba Amavinnkivonko
- Sehlopha sa baopedi sa Male Voices sa Unisa

- Bašomišani go tšwa diinstitšhušeng tša baagišane
- Bašomi ba Unisa, baithuti le bakgathatema
- Baeng ba ba hlomphegang, magagešo

Madume! Ke bona difahlego tša go tlwaelega tše mmalwa mo mosong wo – le amogetšwe go menagane, bašomišane ka nna! Ke bona gape difahlego tše diswa tše mmalwa, tše ke nyakang go dumela gore di laetša tšwelopele le sekoupu sa lekala leo, go ba bantši, le emelago *pharologantšho* gare ga khutšo le tlhakahlano le phuhlamo. Le amogetšwe ka diatla tše borutho le lena. Ke tshepha gore go ba gona ga lena mo, mo nakong ye ya ngwaga wa rena wa thuto, go šupa boineelo bja bohle pušetšo ya kotsi ya seprofešenale le tiišeletšo go maemo a yona a maleba ka setšhabeng sa rena. Re thabetše go ba le rena ga lena mo lehono.

Magagešo, ke kgopetšwe go fa pono ya kakaretso ka ga Thuto ya Godimo ka Afrika Borwa. Efela, go a nyakega go bolela gore Thuto ya Godimo ya Afrika Borwa ga e šome e le noši. Re bopša le go thekgwa ke seo se diregago maamong a bosetšhaba le a kontinente. Le gore, yona ka noši ke sekgoba se se hlalošegago ka se sebaka.

Thuto ya godimo ya lefase ka bophara e ikhwetša e šogana le tlhago le morero wa thuto le karolo ya Yunibesithi Ngwagakgolong wa bo21.

Re lemoga ponagalo ye maatla ya bosetšhaba le botho ka makaleng a sošio-ikonomi le sepolotiki, le karoganyo ya go amana le thuto ya godimo maemong a bosetšhaba le a selete, ka seemong seo e tšwelago pele go bapala karolo ya khuetšo. Seemo se bile kgonthe ye e hlalošong kabong ya thuto ya godimo. Kamogelo ya kakaretšo ya poraebete le ya poelo, bagwebi ka lekaleng la thuto ya godimo ya setšo e fetotše sekgoba le tekanetšo ya maatla go fihla fao e akanyetšwang ka godimo ga 65% ya tsebo ye mpsha ya go tšweletšwa ka ntle ga lekala la yunibesithi ya setšo. Bontši, ge phetošo ye ka moka e se e šušumetšwe ke ditšwelopele tša theknolotši le ditšitale. Ke ka gare ga tikologo ye fao diyunibesithi di swanetšeng go kgonthišiša gore ditšhaba, baetapele le bolaodi, bašomi (ba thuto, seprofešenale le tshepedišo) le baithuti ba mengwaga ka moka ba a rutologa, ithutagape le go ithuta ka boswa gore ba kgone go sepela le go atlega ka “lefaseng le leswa” leo le bilego gona ka lebaka la se se bitšwago Rebolušene ya Intasteri ya bo4(4IR).

Ka lebaka la nako, nka se bolele tše ntši ka ga thuto ya godimo mo Kontinenteng. E re ke laetše se setee fela se ke se boneng. Mengwaga ya bogare ya Kontinente ke 18 fela gomme palo ya batho e oketšega ka lebelo. Go ya ka dipalo tša tlhokego ya mešomo tša Kontinente, baswa ba le bona ba ka bona gape thuto ya godimo bjalo

ka thušo e le tee ye e ka go kgonagalo ya bona. Re itokišeditše se ka botlalo – ke bothata bjo bogolo. Re swanela go tšea kgato ka tšhoganetšo ye kgolo. Re kontinente ye nyanenyane mo lefaseng, gomme Afrika e ukangwa go ba e na le tee-tharong ya palo ya batho ba lefase mo mathomong a ngwagakgolo. Re tla ruta bjang bontši bjo bja baswa gape re tla ba ruta eng – kudu ge go le boima bjalo go ukama bokamoso?

Seemo se ke fetšang go se fa ga se laetše fela kgato ya tšhoganetšo ya go dira dinyakišišo tša go lokišetša Afrika Borwa le Kontinente ditlhohlo tše kgolo tša ka moso mabapi le dipoelo tša sošio-ikonomi le sepolotiki tša ditlhaelelo tša kgolo ye ntši le bohloki bjo bogolo, gape le dinyakwa tša phetošo ya rena ye bogale, eupša gape di araba nyakego ye e le yona e lego ya tšhoganetšo ya go loga maano pono le go beakanya go kgonthišiša boiphedišo bja Afrika (Borwa) mo pakeng ya nako ye telele. Gabotse go na le mošomo wo montši wo o swanelang go dirwa, ka methopo le bokgoni tše nyane.

Mono gae, bontši, ge e se diinstitšhušene ya thuto ya godimo ka moka, ka Afrika Borwa di sa šogana le ditlhohlo tše thata le tše di tshwenyang, go akaretšwa gagolo phetogo ya motheo ya toka ya leago, phihlelelo le tekatekano, le phetošo ya kharikhulamo go ya go lenaneo le le lokologilego le motswako wa mangwalo a thuto wo o sa

fetolego boleng mola a kgonthišiša bohlokwa bja seemo le tlabollo ya melao ya rena ya tsebo ya seAfrika. Temošo ya sepolotiki ye e atilego ya dikhamphase tša rena e okeditše lehlakore le bogale motswakong, woo o nyakago mpshafatšo, tlhohleletšo le kgotlelelo ge go bolelwa ka boetapele le bolaodi.

Go tloga ka 2015, boetapele bja Yunibesithi bo ile bja swanela go šogana le merusu le tshenyo mo dikhamphaseng tša go balega, gomme mola taba ya *#feesmustfall*, e fokotšegile maatla gagolo ka lebaka la tsebišo ya thuto ya mahala go ba bantši bjalo ge go direga ge ditšhaba šogana le diphetogo tše boima, bakgathatema ba rena bjale ba lebišitše dikgopolo tsša bona dinyakweng tše dingwe tše boima, gomme se le sona se swanela go laolwa.

Bjalo ka boetapele bja yunibesithi, re swanela gape ke go šogana le ditlhohlo tša go laolege tše di šušumetšwago ke dihlophana tša go fapana goba “bakgathatema” bao dikgahlego tša bona gantši e lego tša sepolotiki go fetiša tša botho. Dipheho tše thata di nyaka go dirwa ka dikgahlego tša boiphedišo bja institšhušene go ya ka maemo a ditlhohlo tše. Go swanetše go gopolwa gore mola diyunibesithi di kgopelwa go araba bakgathatema, go araba wo bjalo o swanetše go thibelwa ka maikarabelo a tshephano ao Khansele le boetapelephethiši ba nago nao, go ba le maikarabelo le tshwaro ya

go lekana ya methopo ya institšhušene. Tatelo ya melao ya matlotlo e swanetše go dirwa ka mehla, le fao se se dirago gore go be le go se thabe, ka maikemišetšo a go kgonthišiša gore go na le tšhireletšo ya institšhušene ya meloko ya ka moso. Re dula re swaragane le go soma ka botshepegi ka mehla. Eupša *mo ke fao kotsi le taolo di bapalago karolo ye bjalo ye bohlokwa*. Go fihla kae, gape di atlegile gakaakang diinstitšhušene tša thuto ya godimo (HEIs) tša Afrika Borwa tlišaolong ya dikotsi le peong ya leano la maleba la thibelo mo ngwagasomeng wa go feta? Ke tlo šišinya kakanyo ya gore ga se re šome gabotse, kudu ka lebaka la tlhokelo ya tielelo ka gare ga lekala. Ke ba bakae bao ba bonetšegopele ditlhohlo tše? Gabotse go ka be go kgonegile gore re bonelepele se? Tlišaolo ya dikotsi e maemong afe ka seemong sa bjale sa thuto ya godimo?

Tabataba ke gore gabjale, ka Afrika Borwa, gape motho o belaela gore ka dinageng tše dingwe, diyunibesithi e ba dikemedi tša ditirelo tša mmušo tša leago, sehlare sa ntšhirela seo se gamolago maatla le kgalefo ya baswa ba banna le basadi bao mohlomongwe ba tla bego ba ntšha pefelo ya bona, le ditsela tse dingwe gape tša go senya, godimo ga mmušo wa bona. Re ka gare ga seemo se boima, seo se ka bago le kgatelelo ye kgolo le go lapa. Bakgathatema ba yunibesithi ka mehla ba tla beakanya le go ferehla, gomme ka go realo go a kwešišega go laetša go butšwa kgopolong le ponelopele tlišaolong ya

kotsi le thibelo mola o kgonthišiša gore mmogo re šetša kudu mošomo wa rena wo mogolo – go ruta, go ithuta, nyakišiša le mpshafatšo le tlemagano ya setšhaba.

Diphetogo le ditlhohlo tša bjale tša setšhaba di nyaka ditharollo tša thuto ya godimo tšeo di fetogago, kopantšwego le tša kakaretšo gape tšeo di swanelago go akaretša fela bokalantši le kopanommogo le mekgatlo ya seprofešenale, kgwebo le intasteri hlabollong ya dimetheriale tša khoso le mokgwa wa go ruta, eupša gape le tshephagalo mekgweng ya go fapana ya thekgo ya baithuti, tshekatsheko le go khirindenšialaeswa go kgotsofatša dinyakwa tša go fapana tša setšhaba le ditetelo tša baithuti. Go na le kgatelelo ye e oketšegago go Kamogelo ya Thuto ya Peleng bjalo ka mokgwa wa go goketša baithuti ba ba nago le tsebo ye ntši empa e se ya khiridenšialaeswa mo sestemong, le kamogelo ya gore šedi ya bohle e swanela go fiwa go tlhahlo ya baithuti ba ba butšwitšeng kgopolong bjalo ka mokgwa wa go kgonthišiša go tšwelopele ya go thwalega ga bona phetošong ya lefase la mošomo. Gape, diinstitšhušene tša thuto ya godimo di swanela go bulelwa peakanyoleswa ya motheo (go akaretšwa tshepedišo) go kgonthišiša karabo le matšato ao a nyakwago bakeng sa bohlokwa bjo bo tšwelagopele. Se ke nnete gagolo mo maemong a bjale a lefase a sekgoba se segolo sa sošio-ikonomi le dikgoba tša bohloki.

Se se tla nyaka mohuta wa go fapana wa boetapele; bjoo bo kwešišago ka nnete ebile bo kgona go fenya boima le dikgatelelo tša seemo sa bjale, bjo bo akaretša go feta bjoo mathomong ba bego ba bo swere, gomme e akaretša, eupša ga e gomme go:

- khuetšo ya ditšhušumetšo tša sošio-ekonomi le sepolotiki maemong a lefase, kontinente le a bosetšhaba mo mešomong ya tshepedišo le thomo ya institšhušene
- setšhaba sa batšeakarolo se se dulago se oketšega le bakgathatema bao dikgahlego tša bona di kago ba phadišanong le tšeo tša yunibesithi, gape sa bohlokwa
- go aba bohlokwa le boleng bja pedakotši tšeo di tlogo kgonthišiša bohlokwa bja dialoga ka bokamoso

Boetapele bjo bjalo bo swanela go amogela go kgorometša mellwane ya phetošo le go sepetša phetogo ya kgopolo yeo e nyakelwago bašomi ba tšweletšo le institšhušene ya go šoma botse ka tshwanelo le ka matšato.

Sa bohlokwa phihlelelong ya se ke thuto ye e beeleditšwego. Tikologo ye e lokileng yeo ka gare go dirwago mošomo wo mogolo wa yunibesithi, e lego go ruta le go ithuta, dinyakišišo le mpshafatšo le tlemagano ya setšhaba, e tla oketšega go ba bohlokwa

tshwarelelong ya mohuta wa bašomi woo o tlogo kgonthišiša dikabo tsa boleng le tirelo ya boleng. Diphetogo ka setšhabeng, ditetelo tša baithuti le dikgatelopele ka theknolotšing ya ditšitale (go akaretšwa bobegaditaba bja leago) di fetoga ka tsela yeo re rutago le ka fao baithuti ba ithutago le go fahlela tekololeswa ya pedakotši le mekgwa ya go ruta. Se se bapetšwa le palo ye e oketšegang ya diyunibesithi tša setšhaba le tša poraebete, tšeo di beakanyetšago pele boleng, dikabo tša maleba go kgotsofatša dinyakwa tša baithuti ka seemo sa phetošo ya lebelo ya 4IR. Diyunibesithi le dihlongwa tše ntši tša setšhaba le tša poraebete tša go ruta go lebelelanwe sefahlegong (maamong a lefase, kontinente le bosetšhaba) di thomile go aba makala a thuto a go hlaelela a ditikree le dikhose tše di akheredithilwego le go tiišeletšwa boleng, ka ditefelo tša go amogelega. Ba fa tirelo ye botse le thekgo fela ka lebaka la palo ya bona ya ngwadišo ye nyane. Diinstitutšhušene tše di tla thoma go goketša mohuta wa baithuti woo o itokišeditšeng go lefela mohuta wo wa thuto ya godimo, ka ge ba dumela gore mangwalo a thuto a diinstitutšhušene tše a tla thoma go hwetša maatla a lefase ka bophara.

Ka se sebaka, go na le diphetogo tše di diregang ka Afrika Borwa gore diinstitutšhušene tša poraebete di hwetše tumelelo, tekano le akheredithešene dikhoseng tše di abjago ke diinstitutšhušene tša

setšhaba. Gape, diinstitšhušene dihlongwa tša poraebete gape ka bontši ga di akaretšwe megwantong le diteraeke tše di diregago di-HEI tša setšhaba tše di kago ba le tšhitišo gomme seo se ba le khuetšo godimo ga ditshepedišo tša go thelela. Mabaka a a na le kgonagalo ya go phaka baithuti bao peleng re bego re sa ba hlokomele gore ke ba “rena”. Taolonoši yeo ka setšo e bego e le ya diinstitšhušene tša bohle tsa thuto ya godimo e thomile go phuhlama. Gomme ke le gopotša ka ga dimetheriale tša khose tša ka godimo ga 65% tše di tšweletšwago ka ntle ga diyunibesithi.

Ke na le kgopolo ya gore diyunibesithi tše di nyakang go dula di tšwelapele ga di na kgetho ye nngwe ge e se go itsošološa ka kgopolo ya tšhetšo ya bokamoso yeo e akaretšang bontši bja bakgathatema, boetapele bjo bo kgathang tema ka botlalo le bolaodi, dimmotlolo tša kgwebo tša tšhomišano, boineelo bja motheo boiphedišong ka taolo ya boitshwaro ya methopo ya institšhušene le ya polanete, kamogelo ya makgonthe ya batho bao ba bopago setšhaba sa yunibesithi, le boleng, dimetheriale tša khose tša maleba, mekgwa ya tshekatsheko le thekgo ya baithuti yeo e tlogo beakanyetša dialoga bokamoso bjo bo sa kgonthišišwang le go fa motheo wa katlego ya bokamoso.

Sa mafelelo, magagešo, Protšeke ya Kgolo ya Afrika ye e hlomphegago ka kgatišong ya Institšhute ya Brooking, ya go bitšwa: *Afrika ya Tetelo: Dintlha tša bohlokwa tša Kontinente tša 2019*, e hlaola *Go matlafatša Taolo ye Botse: Bohlokwa bja Kakaretšo le Bokgoni*, bjalo ka šedi ya mathomo ya Kontinente ya rena.

Bjale, ga ke tlamege go le botša gore mola Afrika Borwa – ka setšo – e bile le mmotlolo wa pušo woo o gatetšegopele gagolo le mananeokgoparara mo Kontinenteng (gabotse, nako ye e fetileng, kgafetša e be e bewa maemong a bobedi lefaseng), ge go bolelwa ka phethagatšo ya yona le tsenyo tshepedišong, re palelwa gagolo, fao e lego gore ga re tšwelele mo lenaneong la *top 10* ya naga tša Afrika tšeo di bontšhago kgolo ye botse. Empa, leuba la bomenetša, la go šušumetšwa le go hlohleletšwa ke go palelwa wo šoro ga taolo, le tsentše naga ya rena ka gare ga mathata ao go tlogo ba boima kudu go tšwa ka gare ga ona mo nakong ye telele – lebala ka paka ye kopana go ya go ya magareng!

Ke tla leka go bolela gore, mo mabakeng a mantši, seemo sa diyunibesithi tša rena se bontšha seemo sa naga. Ke bolela seo gobane thuto e tšwelela bjalo ka seabe se segolo puhlamong ye – go ya ka diphošo tša taolo, boetapele bja go fokola, tsenogare ya sepolotiki le tlhokego ya thato ya sepolotiki, le taolo ya matlotlo ye e

sego ya lekana ka mo go swabišang ya methopo ye e fokotšegang. Go feta fao, dialoga tša rena gantši di tšewa go ba tše di sa beakanyetšwang lefase la mošomo.

Dikhuetšo tša phetošo di a bonagala tabeng ya gore dikoro tša thuto tša dinaga tša Afrika tše 27 di laeditše kwahlafalo mo mengwageng ya go feta ye mehlano. Re magareng a palo yeo gomme re tšwelela gabotse moseleng wa a mangwe a maemo. Efela, ga go makatše gore ntlha ye bohlokwa gagolo ya bobedi mo Kontinenteng ya rena *Go laola Sekoloto le go Beakanya Methopo: Tekanetšo ye boima ya go tšwetšapele kgolo ya ikonomi* (go kopantšha dinyakwa tša matlotlo le sekoloto se se oketšegago.)

Maamong a bosetšhaba, re mathateng a taolo a lekala la thuto ya godimo. Go be go na le kgato fao 13 ya 28 ya diyunibesithi ya rena di be di, goba di be di le ka fase ga, tshepedišo (tše dingwe tša tšona lekga la bobedi). Dipalopalo tše di bolela thwii ka ditlhohlo tše di ka se hlokomologwego.

Boetapele bja yunibesithi ka go realo bo swanetše go kwešiša ka nnete le go kgona go sepetša ka boitshepho kamano ya thuto le tshepedišo; bontši bja bakgathatema le batšeakarolo bao ba tlogo swanela (goba nyaka goba nyako) go botšišwa le go akaretšwa;

mekgwa ya bosetšhaba le lefase ka bophara le; le mohuta le boleng bja pedakotši yeo e tlogo kgonthišiša bokgoni le bohlokwa tša dialoga tša yona. Baetapele ba tla swanela go laola le go etapele phetogo ye bogale mola ba kgonthišiša bokgoni le tšhomišo ya yunibesithi ka dimmotlolo tša kgwebo (le dibopego) tšeo di laetšago koketšego ye nyane ya ditlhohlo tše di tlogo fenywa.

Mo seemong se, kotsi le tiišeletšo e noši bjalo ka motheo go boiphedišo bja rena le katlegong ya rena. Ka go realo ke thabile go ba le laeditše skoupu sa lenaneo le la go pitlagana, gomme ke tshepha gore ditabakgolo, dipresentheišene le dipoledišano e tla feleletša ka seswantšho sa go hlaka le kwešišo ya bohlokwa bja kotsi le tiišeletšo phihlelelong ya lephelo la institšhušene la paka ye telele le boiphedišo.

Ntumeleleng ke fetše ka go le lakaletša katlego lenaneong le ka moka.